

Ladislav Líska

PROHLUBOVÁNÍ HELSINKSKÉHO PROCESU A SJEDNOCENÉ NĚMECKO

Pařížský summit Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě (KBSE) z konce listopadu 1990 zahájil novou etapu helsinkého procesu. Především proto, že na podzim 1989 došlo v Evropě k převratným událostem, které výrazně změnily její politickou tvář. K nejdůležitějším z nich patřilo zhroutilí komunistických režimů v zemích střední a východní Evropy, kde převzaly vládu nové, v podstatě demokratické síly. V přímé návaznosti na to se prakticky rozpadl jeden ze dvou základních pilířů bipolárního systému bezpečnosti - Varšavská smlouva. A konečně se uskutečnilo sjednocení Německa, a to na základě práva německého národa na sebeurčení a v dohodě se všemi odpovědnými mocnostmi, včetně Sovětského svazu, který vyslovil souhlas i s tím, aby sjednocené Německo bylo členem NATO. Tím se zároveň změnila i základní podmínky pro prohlubování helsinkého procesu, který sehrál při těchto zásadních přeměnách podstatnou úlohu.

Vycházejíce z těchto nových skutečností, které znamenaly ukončení konfrontace mezi Východem a Západem, vyjádřili nejvyšší představitelé členských států KBSE jednoznačně politickou vůli - dále a výrazněji posílit celoevropský proces na osvědčené základně vyváženosti zájmů a zvýšeného společného úsilí. proto byl v Paříži přijat základní dokument - Charta pro novou Evropu, kde jsou formulovány základní principy, kterými se má helsinký proces řídit, a stanoveny prioritní oblasti, v nichž se má rozvíjet.¹ Zcela novou kvalitu do něho vnesla ustanovení Charty, podle nichž se celoevropský proces má prohlubovat nejen na základě stěžejních principů mezinárodního práva, ale i společných hodnotových kritérií, a dokonce systémů, jako jsou pluralitní demokracie a tržní ekonomika, avšak i nadále v něm budou zaujímat klíčové místo individuální i kolektivní lidská práva.

V pařížské Chartě tak byla zformulována politická filozofie helsinkého procesu. Patří k ní i novátorské pojetí bezpečnosti evropských národů, které je založeno na společném, kooperativním postupu a omezeném vyzbrojení, přičemž se pojem „bezpečnost“ neomezuje na čistě vojenské aspekty.

Praktický význam pro další prohloubení celoevropského procesu mělo rozhodnutí účastníků pařížského summitu vytvořit vlastní stálé orgány KBSE, tedy jeho institucionalizace. Přitom tento proces nemá být rozvíjen pouze na vládní úrovni, ale mají se na něm podílet představitelé parlamentů i různých nevládních a společenských organizací, skupiny i jednotlivci.

Pařížský summit KBSE tak znamená výrazný posun v úsilí o sjednocení Evropy. Je však nezbytné realisticky vidět, že v současné době helsinký proces nepředstavuje hlavní proud evropské politiky. Tím jsou prohlubující se integrační procesy v západní Evropě, zejména rozvoj Evropských společenství. Všeobecně převládá názor, že právě ES se stanou jádrem budoucí sjednocené Evropy. Do jisté míry to platí i o NATO, posledním pilířem bipolárního bezpečnostního systému v Evropě, které je v nové situaci považováno za rozhodujícího garanta míru a bezpečnosti v Evropě. Tato aliance se však bude transformovat tak, aby to odpovídalo novým skutečnostem a potřebám tohoto kontinentu.

To vše vůbec nesnižuje význam KBSE ani dalšího prohlubování helsinkého procesu, který je v jistém smyslu nezastupitelný. Hlavním úkolem KBSE a jejich

¹ Viz Hospodářské noviny, 27. 11. 1990, s. 13-14.

institucí bude iniciovat a stimulovat celoevropské přístupy a projekty, že budou hlavním fórem stálého celoevropského dialogu a že budou pečovat o to, aby všechny země zúčastněné na helsinském procesu při svém počínání maximálně respektovaly celoevropskou dimenzi. Současně s tím a v rámci toho by instituce KBSE měly usilovat o vytváření tzv. celoevropských prostorů zahrnujících hlavní oblasti života evropských národů (ekonomika, ekologie, komunikace, kultura, právo atd.). Zvláštní význam bude náležet promyšlenému rozvíjení vzájemně výhodné spolupráce a přátelskému soužití nejen mezi jednotlivými státy, ale i různými regiony na evropském kontinentě. Jde v podstatě o to, co by se dalo označit za utváření sítě „vnitroevropských“ vztahů na vládní i nevládní úrovni při překonávání nacionálních bariér a optimalizaci mnohonárodní součinnosti.

Je přirozené, že různé, byť prolínající se hlavní proudy v evropské politice musí být vhodně usměrňovány. K tomu nestačí pouze společná politická vůle, ba dokonce ani souběžné zájmy těch, kdo chtějí budovat novou, jednotnou Evropu. Je nasnadě, že zde musí být i subjekt, jehož zájmy hluboce tkví v celoevropské dimenzi, subjekt, který je zároveň i dostatečně silný, a tedy i vlivný, aby mohl plnit úlohu jakéhosi celoevropského svorníku. Tím by se mohlo stát sjednocené Německo.

Vytvoření jednotného Německa představuje v evropském kontextu změnu strategického významu. Ve středu Evropy vznikl státní útvar mocný nikoli vojenskou silou, ale hospodářskými a finančními zdroji a dynamicky se rozvíjející. Sjednocené Německo bude mít v nejbližší době více než 80 miliónů obyvatel. Po ekonomické stránce je dosti výjimečné. Jeho hrubý národní produkt převyšuje téměř o třetinu francouzský. Jeho oficiální devizové rezervy se rovnají devizovým rezervám Francie a Velké Británie dohromady a blíží se rezervám Spojených států. Zásadní význam má geopolitické postavení Německa, pracovitost a zdatnost jeho obyvatelstva. A je toho víc, co z dnešního Německa činí klíčový faktor v evropském vývoji.

Je proto nesporně důležité, jak bude tento potenciál využit. Je příznačné, že žádná z mocností odpovědných za mírové uspořádání s Německem nepovažovala za moudré postavit se proti jeho sjednocení, které se v roce 1989 stalo akutním. Přitom není tajemstvím, že obavy ze sjednoceného Německa jsou značné. To, že se za poměrně krátkou dobu podařilo nalézt řešení tohoto pro Evropu stěžejního problému, které by vyhovovalo jak Němcům, tak ostatním zainteresovaným národům, je nutno považovat za velký úspěch současných mezinárodních vztahů. Zvláštní význam tohoto řešení spočívá v tom, že se stalo organickou součástí procesu prohlubování bezpečnosti a spolupráce v Evropě.

Pro konečné urovnání německé otázky byly rozhodující dva základní faktory: kvalitativně nová situace, která se na podzim 1989 vytvořila ve střední Evropě, zejména v NDR, a současně politická vůle všech zainteresovaných států přiměřeně na tuto situaci reagovat, respektovat přání Němců dosáhnout urychleného sjednocení Německa v souvislosti se zhroucením totalitního režimu v jeho východní části a neprodleně hledat obecně přijatelné řešení, které by odpovídalo jak právu Němců na sebeurčení, tak nároku ostatních národů na zajištění jejich bezpečnosti před případnou německou hrozbou. Klíčovou úlohu v celkovém řešení měla sovětská zahraniční politika formulovaná M. Gorbačovem a E. Ševardnadzem.

Jednání o urovnání německého problému probíhalo především na dvou speciálně k tomu vytvořených fórech. Jednak u konferenčního stolu, kde byly zastoupeny čtyři vítězné mocnosti nad hitlerovským Německem, tj. SSSR, USA, Velká Británie a Francie, a oba německé státy, tj. SRN a NDR (tzv. jednání 4 + 2). Úkolem tohoto jednání bylo vyřešit vnější aspekty německého sjednocení. Souběžně s tím se vedla jednání mezi oběma německými státy o vnitřních aspektech sjednocení.

Tato jednání iniciovaná tzv. desetibodovým programem, který velmi razantně prezentoval již v listopadu 1989 spolkový kancléř H. Kohl, probíhala v úzké návaznosti a již po několika měsících intenzivní činnosti vyústila v podepsání příslušných dohod.

Bezprostřední vliv na jejich průběh však měla i jiná jednání, která s nimi formálně nesouvisela. Především to byl americko-sovětský summit uskutečněný koncem května 1990 ve Washingtonu,² ale i jednání H. Kohla a M. Gorbačova v kavkazském letovisku Železnovodsku v polovině července 1989, kde se oběma státníkům podařilo dosáhnout dohody o možnosti členství celého Německa v NATO a o budoucích vztazích mezi sjednoceným Německem a SSSR.³

Zásadní význam pro dosažení souhlasu SSSR s členstvím sjednoceného Německa v NATO, a tím i pro dosažení dohody o konečném urovnání německého problému, měly výsledky setkání nejvyšších představitelů zemí NATO, které se začátkem července 1990 uskutečnilo v Londýně,⁴ a to především ze tří důvodů. Za prvé zde bylo deklarováno, že NATO již nepovažuje Varšavskou smlouvu za nepřítel a že vzhledem k tomu i k převratným pozitivním změnám ve střední a východní Evropě je ochotno provést tomu odpovídající změny ve své struktuře a účinně přispívat k demilitarizaci evropského regionu. Za druhé NATO prohlásilo, že při eventuálním ozbrojeném konfliktu v Evropě by své jaderné zbraně použilo až v nejzazším případě. Za třetí londýnský summit jednoznačně podpořil helsinský proces a úsilí o jeho další prohloubení, včetně jeho institucionalizace.

Dalším fórem, které mělo zásadní význam i pro vyřešení problému německého sjednocení, byla jednání o snížení stavu konvenčních ozbrojených sil a výzbroje v Evropě, která probíhala ve Vídni mezi členskými státy NATO a Varšavské smlouvy. I zde, v neposlední míře s ohledem na jednání o Německu, se nakonec podařilo dosáhnout potřebné dohody, včetně horní hranice počtu ozbrojených sil sjednoceného Německa (formou jednostranného prohlášení delegace SRN).⁵

Proto již 12. 9. 1990 mohl být v Moskvě podepsán hlavní dokument o sjednoceném Německu, který byl oficiálně nazván Smlouva o konečném urovnání ve vztahu k Německu. O den později parafovali ministři zahraničních věcí SSSR a SRN základní dokument v oblasti sovětsko-německých vztahů, pojmenovaný Smlouva o dobrých sousedských vztazích, partnerství a spolupráci. K podepsání dokumentu došlo krátce poté, v listopadu 1990 v Bonnu. Do tohoto komplexu patří i smlouva o konečné platnosti hranice na Odře a Nise, podepsaná představiteli sjednoceného Německa a Polska rovněž v listopadu 1990. Vnitřní aspekty německého sjednocení byly právně vyřešeny formou tzv. státních smluv (první se týkala hospodářských a měnových otázek, druhá státně administrativních).⁶

Základní koncepce konečného urovnání německého problému vychází z těchto ujednání, jež mají zásadní význam nejen pro Německo, ale pro celou Evropu:

1. Německo se sjednocuje na základě čl. 23 ústavy SRN formou „přijetí zemí“ vytvořených na území východoněmeckého státu (NDR) do celoněmeckého svazku, tj. fakticky připojením NDR k SRN, převzetím jejího ekonomického a politického systému v celoněmeckém měřítku.

2. Sjednocené Německo uznává existující vnější hranice obou německých států jako konečné s tím, že se zřiká i do budoucna jakýchkoli územních nároků.

² Viz Europa Archiv, č. 18/1990, s. D 462-479.

³ Viz Europa Archiv, č. 18/1990, s. D. 479-490.

⁴ Viz Europa Archiv, č. 17/1990, s. D 439-460.

⁵ Viz Europa Archiv, č. 24/1990, s. D 607-653.

⁶ Viz Europa Archiv, č. 19/1990, s. D 491-514; Europa Archiv, č. 20/1990, s. D 537-564; případně Die Welt, 13. 9. 1990, s. 4; Die Welt, 18. 9. 1990, s. 8.

3. Sjednocené Německo bude členem NATO s tím, že přebírá západoněmecké závazky v oblasti zbraní ABC, přičemž jeho konvenční ozbrojené síly nepřesáhnou počet 375 000 vojáků a vojska NATO až na další nevstoupí na území bývalé NDR.

4. Sjednocené Německo naváže širokou spolupráci se Sovětským svazem, včetně finanční pomoci zahrnující i značné náklady spojené s odsunem sovětských vojsk z východoněmeckého území, který bude ukončen nejpozději do konce roku 1994. Výrazným rysem celého urovnání je zřetelná snaha zachovat - přes dalekosáhlé politickostrategické změny - základní vojenskostrategickou rovnováhu v Evropě.

Sjednocení Německa na tomto základě se tak stalo organickou součástí upevňování míru a spolupráce na evropském kontinentu. Přitom se očekává, že se Německo stane hlavní hybnou silou dalšího sjednocování Evropy. Je nanejvýš povzbudivé, že politická reprezentace současného Německa, zastoupená jak ve vládě, tak v opozici si to nejen uvědomuje, ale v souladu s tím i jedná.

Potvrdilo to například vyjádření spolkového kancléře H. Kohla, jenž na otázku, jak si sjednocené Německo představuje svou úlohu v nové Evropě, odpověděl: „Domnívám se, že úloha, kterou naše země a náš lid sehrají v Evropě i ve světě, je dána naší zeměpisnou polohou, naší historií a naším významem.“

Jako národ žijící uprostřed Evropy, jako země, jíž vedou tradiční cesty spojující Východ se Západem a Sever s Jihem, musíme zvlášť důsledně uplatňovat politiku středu, uvážlivých kroků a správných proporcí, což samozřejmě znamená, že musíme v oblasti politiky mít na zřeteli přání, starosti a zájmy našich sousedů. Musíme provádět politiku, která by jako most a prostředník lidí spojovala, otvírala cestu k obchodně ekonomické spolupráci a přispívala k výměně idejí a ke kulturní a vědecké výměně.

Ze své historie jsme pochopili, že máme zvláštní odpovědnost za mír, bezpečnost a stabilitu v srdci Evropy. Nejlepší způsob, jak ji realizovat v praxi, je projevit se jako spolehliví přátelé, věrní spojenci a partneři připravení k co nejtěsnější spolupráci. Právě proto jsme se snažili vyvarovat všeho, co by mohlo zatížit sjednocení Německa novými nejistotami a labilitou. Spolková republika Německo naopak zůstává v systému svazků, které podporuje již téměř 40 let (mám na mysli zejména Severoatlantický pakt a Evropská společenství), a navazuje pevné vztahy partnerství, zejména se Sovětským svazem.

Zcela jasně si uvědomujeme, že rostoucí váha sjednoceného Německa nám ukládá zaujmout ještě odpovědnější postavení v rodině národů.⁷

Obdobně H. Kohl formuloval základní stanoviska zahraniční politiky sjednoceného Německa i při jiných příležitostech, jmenovitě ve vládním prohlášení ke Dni německé jednoty, předneseném na zasedání Spolkového sněmu v Berlíně 3. 10. 1990. Ve stejném smyslu vyzněla i prohlášení dalších vedoucích činitelů SRN (Weizsäcker, Genscher atd.).⁸

Platí to, i pokud jde o hodnocení pařížského summitu KBSE a diskusi, která k jejím výsledkům probíhala ve Spolkovém sněmu.

Základní postoje sjednoceného Německa lze shrnout takto:

- distancovat se od nacionalistických postupů a hegemonistických cílů, zdůrazňovat perspektivnost tzv. nadnárodních prvků, federalizované Evropy;
- jednoznačně podporovat politiku upevňování míru, kolektivní bezpečnosti, odzbrojení a široké mezinárodní spolupráce, klást důraz na nevojenské aspekty;
- zachovávat věrnost dosavadním spojeneckým závazkům a dále je rozvíjet, přiznat zásadní význam přátelským vztahům a široké spolupráci se Sovětským

⁷ ČTK, zahraniční dokumentace, č. 43/1990, s. 36-37.

⁸ Viz Europa Archiv, č. 21/1990, s. D 537-564.

svazem, rozvíjet vztahy spolupráce a pomoci zvláště s bezprostředními sousedy, tedy realizovat jakési „plné zrovnoprávnění“ tzv. východní politiky se „západní politikou“ SRN.

Pod pojmy „kontinuita“ a „nový začátek“ zde byl vyjádřen hluboký zájem vládnoucích kruhů SRN rozptýlit obavy ze sjednoceného Německa, zdůraznit jeho odpovědnost i sebevědomí.

V dané souvislosti je třeba si také uvědomit, že i vedoucí činitelé Německa byli zaskočeni překotným vývojem událostí ve střední Evropě, že další postup zahraniční politiky SRN bude teprve vytyčen s ohledem na novou situaci, že tedy dojde nejen k jistým modifikacím v jejích stanoviscích, ale dokonce i ke změnám priorit. A tak vzhledem k významu Německa bude velmi důležité vývoj těchto pozic systematicky sledovat a pečlivě analyzovat. A to nejen jednotlivě, ale komplexně, v celoevropském kontextu.

Momentálně se priority a faktické postoje německé zahraniční politiky v Evropě dají ve stručnosti shrnout následujícím způsobem:

Obecně se jedná o tři paralelní a vzájemně propojené a podmíněné priority. Hlavní prioritou je západoevropská integrace, konkrétně další vývoj ES. Je tomu tak hlavně ze dvou důvodů. ES především představuje jeden z nejsilnějších a nejdynamičtější se rozvíjejících hospodářskopolitických celků v současném světě. Německo v rámci ES velice efektivně uplatňuje svou nevojenskou sílu, zejména v technologické, ekonomické a ještě výrazněji ve finanční oblasti. Rozvoj integrace pak zpětně přispívá k dalšímu růstu jeho ekonomické a finanční síly. Zároveň pak nadnárodní charakter integračních procesů probíhajících v ES otupuje obavy jiných států z posilování Německa jako národního státu. To se týká též Francie, která se obává neusměrněné a nekontrolovatelné moci Německa a vidí v ES a v NATO právě ony nástroje, jež tomu mohou zabránit a v jistém smyslu mocenský růst Německa alespoň regulovat (na tom mají zájem snad všichni spojenci Německa). Současně má Francie eminentní zájem na využívání německého potenciálu ve prospěch dalšího rozvoje ES. Z těchto skutečností vyrůstá úzká součinnost obou mocností, jmenovitě co se týče ES.

Zatím nejzávažnější jejich iniciativou je francouzsko-německý „plán“ na urychlené prohloubení integračního procesu v rámci ES, předložený u příležitosti římského summitu v polovině prosince 1990.⁹ Jde především o vytvoření dvou unii - politické a měnové, jejichž instituce by převzaly určitá výsadní práva svých členů. V Římě bylo rozhodnuto, že tato problematika bude projednána na dvou speciálních konferencích a výsledky jednání pak do konce roku 1991 předloženy parlamentům členských zemí k posouzení.

Právě na tomto příkladě lze dobře demonstrovat společné i rozdílné zájmy obou protagonistů ES. Zatímco Němci jednoznačně preferují politickou unii a její strukturalizaci na důsledně federativním principu, hlavní zájem Francie je zaměřen na měnovou unii, která by měla mj. vést i k urychlenému a monopolnímu zavedení společné měny (ECU). To je v jistém smyslu v rozporu s německými zájmy, tzn. udržet, příp. neoslabit pozice německé marky.

Dalším stěžejním zájmem SRN je zajistit, aby se ES při prohlubování integrace vyvíjela jako otevřená seskupení. Němci na rozdíl od Francouzů berou při rozvoji ES daleko větší ohled na situaci a potřeby zemí střední a východní Evropy, i když i pro ně ES představují „jádro“ sjednocující se Evropy. Je to dáno jejich geopolitickým postavením a dostatečným disponibilním potenciálem. Z hlediska dalšího vývoje helsinského procesu má tato pozice německé zahraniční politiky mimořádný význam a

⁹ Viz Europa Archiv, č. 1/1991, s. D 25-27.

zdá se, že není přehnané tvrzení, že nejkratší „cesta do Evropy pro středoevropské země vede přes Německo“. Francie se pokouší eliminovat tuto výhodu Německa mj. uplatňováním myšlenky evropské konfederace ve snaze oslabit současný americký vliv v Evropě a zmírnit tlak zemí střední a východní Evropy, které chtějí co nejdříve dosáhnout plného členství v ES.

Druhou hlavní prioritou zahraniční politiky SRN jsou vztahy k NATO a v této souvislosti zejména k USA. Bonnští činitelé dali zcela jednoznačně najevo, že vztahy k USA mají i pro sjednocené Německo zásadní význam a že hodlají (stejně jako Američané) usilovat o jejich zkvalitnění s přihlédnutím k měnícím se mezinárodním podmínkám. Tím více to platí pro NATO, které i sjednocené Německo považuje za hlavní záruku své vojenské bezpečnosti.

Z hlediska celoevropské bezpečnosti je však významné, že Němci jednoznačně podporují závěry londýnského summitu NATO, pokud jde o změnu jeho strategické koncepce i struktur, zejména pak o výrazné posílení jeho politické funkce. SRN zdůrazňuje, že tato aliance musí být nejen nástrojem vojenské obrany, ale i garantem stability v Evropě politickými prostředky. Tím je také motivován důraz SRN kladený na odzbrojení a kontrolu zbrojení. H. Kohl to vyjádřil zkratkou: „Zajištění míru menším počtem zbraní.“ Jak se ukázalo na vídeňských jednáních o konvenčním odzbrojení, jdou Němci v tomto ohledu příkladem. Přitom vycházejí z toho, že se musí pokračovat v dalším výrazném snížení konvenčních ozbrojených sil a současně i ve snižování, případně likvidaci arzenálů jaderných zbraní umístěných zejména na německém území.

Tato pozitivní orientace německé zahraniční politiky si zaslouží náležité ocenění. Lze počítat i s tím, že zamýšlené budování tzv. evropského pilíře NATO, které - ať už dostane jakoukoli formu - tyto pozitivní tendence ještě posílí.

Třetí zahraničně politickou prioritou sjednoceného Německa jsou vztahy k jeho východním sousedům. Po převratných změnách v této části Evropy dostala bývalá východní politika SRN novou kvalitu a v rámci prohloubení helsinského procesu celoevropskou dimenzi. Politika SRN vůči východním sousedům se nyní v převážné míře překrývá s postoji vůči KBSE. Němci považují aktivní účast zemí střední a východní Evropy a jmenovitě Sovětského svazu na novém mírovém uspořádání a sjednocování Evropy za zcela nezbytnou. Takovou politiku však může SRN rozvíjet pouze za příznivých mezinárodních podmínek, zejména pokud jde o vztahy mezi USA a SSSR, neboť je stabilním členem západních seskupení a institucí.

Tato politika je významnou měrou určována i zeměpisnou polohou sjednoceného Německa, které nejenže leží uprostřed Evropy, ale i bezprostředně sousedí s oblastí, kde došlo k převratným změnám, tj. ke strategické destabilizaci a složitému vývoji jak v jednotlivých státech, tak mezi nimi. Představitelé SRN si uvědomují, že stabilizace poměrů v této oblasti je v nejvlastnějším zájmu Německa, a proto jsou připraveni maximálně přispívat ke konsolidaci tamních poměrů, pomáhat při vytváření a upevňování demokratických režimů, při překonávání hospodářských potíží a budování základů prosperující ekonomiky. Přitom Německo zdůrazňuje, že je to zájem celého Západu, jmenovitě ES.

Stanovisko SRN výstižně vyjádřil H.-D. Genscher, když v souvislosti s přípravou základní smlouvy mezi Československem a sjednoceným Německem 3. II. 1990 řekl: „Západ musí vidět: jedna Evropa je možná pouze tehdy, budou-li překonány obtížné problémy minulosti na východě od nás. Nesmíme dopustit, aby se místo plotu z ostatního drátu a zdi z kamene nyní objevil hluboký příkop sociálních a hospodářských rozdílů. Znamenalo by to nové rozštěpení Evropy a velké nebezpečí pro evropskou stabilitu, protože stabilita nyní už není definována především vojensky, ale naopak stále méně vojensky. Stabilita dnes znamená stabilitu

hospodářskou, sociální, ekologickou. Je to společný úkol Evropanů a to, co zde děláme, co poskytujeme jako pomoc, je investice do společné budoucnosti Evropy."¹⁰

Zdá se tedy, že země střední i východní Evropy mohou počítat s aktivní politikou SRN ve vzájemných vztazích. Pokud jde o pomoc z německé strany, velice bude záležet na tom, aby SRN v nejbližší budoucnosti disponovala dostatečnými zdroji a současně aby nové režimy v tomto regionu vytvořily potřebné předpoklady pro rozvoj široké spolupráce. Bude také třeba překonat obavy z přílišné německé angažovanosti v této oblasti.

Z Genscherova vyjádření vyplývá i další pozice prvořadého významu pro další rozvoj helsinského procesu. Je to ono kolektivní pojetí bezpečnosti, které se zdaleka, jak již bylo uvedeno, neomezuje pouze na vojenské faktory. Jde o to, aby tato koncepce byla uplatněna zejména ve středoevropské oblasti, kde v současné době existuje jakési bezpečnostní vakuum. Je nezbytné, aby se prostor stability a demokracie dále rozšiřoval směrem na východ. K tomu je třeba cílevědomě využívat vytvořené mechanismy i jiná fóra KBSE a v duchu kolektivní bezpečnosti rozvíjet systematicky spolupráci a součinnost jak na dvoustranném, tak na širším základě.

Pokud jde o vojenské aspekty kolektivní bezpečnosti, spadají sem takové důležité problémové okruhy, jako je odzbrojení, kontrola zbrojení, verifikační procesy, předcházení krizovým situacím, vojenské rozpočty, vývoz zbraní do třetích zemí, nešíření určitých zbrojních technologií, stanovení stropů ozbrojených sil atd. Efektivní spolupráce v tomto směru by měla velký politický i vojenský význam a mohla by vést i k postupnému prorůstání některých bezpečnostních struktur. Pak by se v centru Evropy mohly začít vytvářet efektivní neblokované struktury celoevropské bezpečnosti, založené na kolektivním principu, a tak vlastně základy skutečně nového systému zajištění bezpečnosti v Evropě.

Od pařížského summitu KBSE uplynul více než rok. Není to příliš dlouhá doba pro vyvozování dalekosáhlejších závěrů. Nicméně vývoj i v tomto krátkém, avšak překotném a dramatickém časovém úseku ledacos poodhalil, ba zvýraznil. Jistá euforie spjatá s přijetím pařížské Charty pro novou Evropu již odezněla. Scénu ovládla realita - kladná i záporná. Ukázalo se, a to někdy až drasticky, že vývoj v Evropě (neoddělitelný od ostatního světa) je krajně složitý, že mírové, demokratické a integrační tendence se zde proplétají s tendencemi odlišnými až protichůdnými, že zápas o novou, sjednocenou Evropu na základě společných hodnot bude vyžadovat ještě mnoho úsilí i času, že cesta k cílům vytyčeným v pařížské Chartě nebude jednoduchá a tím méně přímočará, že velký zvrat, ke kterému došlo v Evropě v letech 1989-1990 vytvořil sice základní, avšak pouze výchozí předpoklady k reálnému usilování o nové, demokratické a mírové uspořádání na evropském kontinentu na historicky vyšší úrovni.

Nejen to. Události v Sovětském svazu, stejně jako ozbrojený konflikt v Jugoslávii vnesly kvalitativně nové faktory do celoevropského procesu a vytvořily nové, velice složité a navíc akutní problémy, které se dají zvládnout jen s vydatnou pomocí mezinárodního společenství. Bratrovražedný boj v Jugoslávii je otřesným příkladem toho, kam až mohou vyústit národnostní spory v transformující se společnosti, pokud se neřeší včas a pokojnými prostředky, a současně jak je mimořádně obtížná i mezinárodní pomoc při jejich likvidaci.

Navíc vývoj v Evropě přes veškerou projevenou politickou vůli i praktické úsilí o překonání jejího rozdělení probíhá značně odlišně až protikladně. Západní Evropa

¹⁰ Rudé právo, 5. 11. 1990, s. 7; viz též Europa Archiv, č. 15/1990, s. D 473-477.

se vyvíjí nadále jako oblast stability, prosperity a pokračujících integračních procesů na nadnárodní úrovni. Zatímco východní postkomunistická Evropa, usilující o všestrannou radikální transformaci svých společností, se těžce potýká s narůstajícími ekonomickými problémy, sociálním napětím a vyhrocujícími se etnickými konflikty, které v souhrnu posilují dezintegrační a destabilizační tendence v této oblasti. Je jasné, že východní části Evropy se přes veškeré úsilí nemůže podařit zvládnout problémy transformace pouze vlastními silami a zdroji, že vhodná a účinná součinnost a pomoc ze strany vyspělých západních zemí je nezbytná. Současně se šíří přesvědčení, že odpovědné kruhy i veřejnost v těchto zemích z toho musí vyvodit patřičné závěry, neboť tu jde o celoevropskou záležitost a odpovědnost a bez zajištění stability v jedné části Evropy nemůže být trvale zajištěna stabilita a prosperita její druhé části. Tento úkol nemůže za Západ splnit samotné Německo. Navíc připustit takovou situaci by nebylo prozíravé ani politicky.¹¹

Nicméně pařížská Charta pro novou Evropu otevřela novou vývojovou etapu a stala se základním stimulem i orientací k prohlubování helsinského procesu. Rok, který uplynul od jejího podepsání, sice ukázal, že realita současné Evropy je složitější, než se všeobecně soudilo, že se do pohybu daly mocné síly, které je velmi obtížné regulovat, že však základní principy a přístupy vytyčené v tomto dokumentu jsou dostatečně životné a schůdné, že skutečně otvírají cestu vpřed k nové Evropě.

Hlavní závěry, které je možno učinit již dnes, by bylo snad možné ve stručnosti shrnout takto:

Evropa se především dostala do situace, kdy je v této oblasti prakticky vyloučena tzv. velká válka (mohlo by k ní dojít jedině nějakým technickým selháním, nebo výrazným zkomplikováním situace v rozpadávajícím se Sovětském svazu). Na druhé straně se však zvýšilo riziko tzv. malých válek v důsledku etnických či hraničních sporů (jak to dokumentuje případ Jugoslávie). Také možné ozbrojené konflikty mimo území Evropy je třeba brát v úvahu. To si vyžaduje, aby evropské země i nadále disponovaly potřebnou vojenskou silou. Současně je stále zřejmější, že těžiště zajištění stability a bezpečnosti v Evropě se bude stále více přesouvat do nevojenské, sociálně ekonomické oblasti a že hlavní cesta vede přes tzv. kooperativní bezpečnost, která zahrnuje jak vojenské, tak i nevojenské faktory a která se stále více prosazuje právě v rámci helsinského procesu.

Další pozitivní vývoj v Evropě vyžaduje, aby se v něm cílevědomě a vytrvale posilovaly integrační, nadnárodní přístupy, které se po druhé světové válce tak osvědčily v západní Evropě. Nejlepší metodou sjednocování Evropy se jeví její postupná federalizace. Současně s tím je třeba podporovat rozvoj občanského myšlení a komunit, vytvářet nejen Evropu států, ale i regionů, a to způsobem, který by neohrožoval identitu národů a národností žijících v jednotlivých zemích tohoto kontinentu, ale který by ji pomáhal uvést v soulad s občanským, evropským cítěním. Nejlepší cestou k tomu se ukazuje právě rozvoj regionální spolupráce, zejména pak tzv. euroregiony, vznikající v přihraničních oblastech různých evropských států, kde prostí lidé bez rozdílu jazyku a národnosti na základě vlastní zkušenosti poznávají výhody neformální občanské solidarity a spolupráce tak říkajíc přes hranici, a tak prakticky i škodlivost národnostních předsudků. To také znamená, že je nanejvýš žádoucí, aby proces sjednocování se Evropy probíhal současně po vládní i nevládní úrovni při důsledném respektování lidských práv (individuálních i kolektivních), což je opět jedna ze stěžejních zásad zakotvených v pařížské Chartě a jiných

¹¹ Viz Möllenmann, J. W.: To Rebuilt the East, the West Will Have to Chance. In: International Herald Tribune, 20. 9 1991, s. 6. Viz Kirkpatrick, J.: The West Can't Leave the East to Sink or Swim. In: Tamtéž, 8. 9. 1991, s. 6.

¹² Viz Mezinárodní politika, č. 2/1990, s. 4 a č. 9/1991, s. 3.

dokumentech KBSE a představuje opravdovou demokratizaci mezinárodních vztahů.¹²

Konečně je nezbytné domyslet do důsledků všeobecně převládající a objektivně opodstatněné mínění, že vytváření nové Evropy je dlouhodobý proces, který se podle okolností rozčleňuje na řadu etap a nebude probíhat rovnoměrně ve všech částech Evropy. Naopak stále zřetelněji se rysují tendence k vytváření dočasných seskupení v různých částech Evropy na různých vývojových stupních, které jsou chápány jako součást vytvářejícího se celoevropského systému bezpečnosti a spolupráce (ES, ESVO, Hexagonála, Baltská oblast, oblast postsovětských republik aj.). Stále více se totiž prosazuje názor, že je nerealistické orientovat se výlučně na jediný, ucelený celoevropský systém a že naopak cesta vpřed zejména v přechodovém období, které bude trvat řadu let, vede přes pragmatické a současně i dostatečně koncepční využívání všech reálných možností. Týká se to především již existujících, osvědčených institucí, jako jsou Evropská společenství, NATO či Rada Evropy, které by byly postupně přizpůsobeny novým podmínkám a doplněny některými novými, potřebnými mechanismy, zejména v rámci KBSE. Takto vytvářený nový celoevropský systém bezpečnosti a spolupráce musí současně spočívat jak na více -, tak i na dvoustranných vazbách.¹³

Pro československou zahraniční politiku by z toho bylo možno vyvodit především tyto priority:

1. Vyvíjet maximální úsilí k tomu, aby se ČSFR co nejrychleji začlenilo do všech význačných a osvědčených institucí vyspělých evropských zemí. Poté co se naše republika stala již členem Rady Evropy, jde jmenovitě o Evropské společenství, o získání jeho plného členství, které se považuje za jeden ze stěžejních úkolů československé zahraniční politiky. S přidruženým členstvím, které již samo o sobě bude představovat význačný pokrok, se počítá do konce roku 1991. Pro ČSFR spojení s ES má mimořádný význam nejen ekonomický, neboť toto integrační seskupení má vysoké ambice i v zahraničně politické a bezpečnostní oblasti. O jeho dalším vývoji napověděla konference nejvyšších představitelů jeho členských zemí, která se uskutečnila v Maastrichtu v prosinci 1991. Základní otázkou dalšího vývoje ES je, nakolik dostane přednost jeho prohlubování před rozšiřováním. Vážné názorové rozdíly existují i na způsob prohlubování. Otevřeným problémem je tzv. vojenská dimenze ES, kde převládá názor využít Západoevropskou unii (ZEU), která se ustavila v roce 1954. V tom se však dvanáctka zatím sjednotit nedokázala.

ČSFR má také - spolu s jinými státy bývalé Varšavské smlouvy, jmenovitě s Polskem a Maďarskem - kromě členství v ES také eminentní zájem na co nejužších stycích a kooperaci s NATO, které považuje za hlavní záruku bezpečnosti v současné Evropě. I zde byla učiněna důležitá rozhodnutí, a to na konferenci nejvyšších představitelů NATO připravené na listopad 1991 v Římě, kde šlo o definování nové úlohy tohoto seskupení včetně vztahů ke střední a východní Evropě. Závažným aspektem jednání se staly také další funkce NATO „dovnitř aliance“ a stanovisko k vojenským ambicím ES.

2. Přispívat co nejvíce k prohlubování helsinského procesu, zejména k rozvoji a uplatnění vlastních institucí KBSE. Význam má zejména to, aby KBSE jako jediná instituce zahrnující nejen všechny evropské státy, ale současně i obě největší vojenské mocnosti angažované v Evropě - USA a SSSR, se stala hlavním fórem stálého dialogu o všech zásadních otázkách bezpečnosti a spolupráce v Evropě, a aby v jejím rámci byl postupně vybudován účinný mechanismus pro předcházení a pokojné řešení sporů v Evropě. Lze konstatovat, že takovýto mechanismus zatím, jak

¹³ Viz V. Havel na Shromáždění o evropské konfederaci. In: Mezinárodní politika, č. 9/1991 (příloha).

ukazuje případ Jugoslávie, není k dispozici, ačkoli na I. zasedání ministrů zahraničí členských zemí, které se konalo v červnu 1991 v Berlíně, se tento problém zevrubně projednával a byla učiněna určitá rozhodnutí zásadního významu (průlom do principu konsensu). Zásadní význam bude mít činnost KBSE v oblasti odzbrojení a dalších opatření k posilování důvěry. Tyto a jiné otázky budou projednány na nové helsinské konferenci, která se seje na nejvyšší úrovni na jaře 1992 (Helsinki II) a která bude s velkou pravděpodobností výrazně ovlivněna odzbrojovacími iniciativami, zejména v jaderné oblasti.

ČSFR, kde sídlí sekretariát KBSE, musí usilovat o to, aby činnost orgánů KBSE byla maximálně propojena s aktivitami jiných evropských institucí, zejména s ES a NATO, a, pokud jde o lidská práva, s Radou Evropy. To však mj. předpokládá spolehlivě fungující systém vzájemné informovanosti.

3. Vybudovat síť vzájemně výhodných bilaterálních styků a spolupráce. Takovéto styky je třeba rozvíjet se všemi vhodnými partnery bez ohledu na jejich velikost a vzdálenost. Hlavní těžiště této aktivity se však musí nacházet v relaci se sousedními zeměmi. ČSFR ležící ve středu Evropy a mající poměrně dlouhé hranice sousedí s řadou států, přičemž k nim patří i takové země klíčového významu, jako je Německo a Sovětský svaz (ať již v jakékoli státoprávní formě). Se všemi svými sousedy musí ČSFR udržovat dobré a plodné styky včetně bezpečnostních aspektů.

Společné postavení postkomunistických států, radikální transformace společnosti a starost o zajištění bezpečnosti objektivně sblížuje ČSFR s Polskem a Maďarskem. Proto nikoliv náhodou se zde stále více prosazuje úzká spolupráce a součinnost, což potvrdilo také setkání nejvyšších představitelů těchto tří středoevropských zemí uskutečněné počátkem října 1991 v Krakově. Přitom se zdůrazňuje, že stále užší spolupráce neznámá vytváření nového seskupení, ale že jejím smyslem je urychlit zapojení těchto tří zemí do existujících západních institucí.¹⁴

Zvláštní místo v československé zahraniční politice zaujímá sjednocené Německo. Je to nejen náš nejdůležitější soused, ale i partner. Vzájemné vztahy mezi oběma zeměmi mají bohatou historii protkanou mnoha klady i záporů. Nová situace v Evropě a společné úsilí o vytvoření nového systému bezpečnosti a spolupráce v Evropě význam tohoto partnerství a vzájemné součinnosti ještě zvýšily.

To se promítlo i ve Smlouvě mezi ČSFR a SRN o dobrém sousedství a přátelské spolupráci, která byla parafována v Praze počátkem října 1991 u příležitosti státní návštěvy prezidenta von Weizsäckera.¹⁵ Jejím hlavním obsahem jsou ustanovení zaměřená do budoucnosti, na společný postup obou zemí při budování Evropy jako kontinentu národní snášenlivosti a mezinárodního porozumění. Tvůrčí implementace této smlouvy by se měla stát živým příkladem pokojného a plodného soužití velké a malé země ve středu Evropy. I v tomto ohledu může demokratické, skutečně evropské Německo sehrát historicky nezastupitelnou roli.

¹⁴ Viz Lidové noviny, 7. 10. 1991, s. 1 a rovněž Die Welt, 7. 10. 1991, s. 6.

¹⁵ Český text dokumentu in: Lidové noviny, 11. 10. 1991, s. 12.